

Qədir Akif HACIYEV

Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası – AƏSMA, magistr

MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN PREDMETİ VƏ OBYEKTİ

Xülasə

Dövlət maliyyə vəsaitlərinin təyinatı üzrə səmərəli xərclənməsi, dövlət vəsaitinin formalaşmasında və xərclənməsində ehtiyatların müəyyən edilməsi, dövlət büdcəsinə, büdcədənəknar dövlət fondlarına hesablanmış borcların vaxtında və tam ödənilməsi, habelə dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artırılması üzrə ehtiyatların aşkar edilməsi və bu işlərin xüsusi dövlət orqanları tərəfindən heyata keçirilməsi dövlət nəzarəti vasitəsilə təmin edilir.

Açar sözlər: maliyyə, nəzarət, dövlət, hüquq, islahat

UOT: 336

JEL: G

DOI: <https://doi.org/10.54414/AKHB7996>

Giriş

Maliyyə nəzarəti dövlətin maliyyə-iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsinə, maliyyə sabitliyi üçün şəraitin yaradılmasına, mövcud qanunvericiliyə əməl edilməsinə təminatın yaradılmasına, dövlət maliyyəsinin təyinatı üzrə və qənaətlə istifadə olunmasına, dövlət əmlakının qorunub saxlanmasına, büdcə və maliyyə intizamının pozulması hallarının aşkar olunmasına, dövlət vəsaitinin qanunsuz xərclənməsinin, habelə dövlət əmlakının məhəmmətlənməsi hallarının aşkar edilərək bərpa edilməsinə xidməti heyata keçirir. (K.Макконнелл, С.Брю “Экономика: принципы, проблемы и политика”. Москва 2013 s.125)

Tədqiqatın metodu

Araşdırmanın gedişində ümumi elmi idrak metodları (induksiya, deduksiya, mücərrətləşdirmə, struktur-funksional, struktur-genetik, təhlil və sintez, sistemləşdirmə), ekspert qiymətləndirmə metodu və sistemli yanaşma üsulları tətbiq edilmişdir.

Dövlət maliyyəsinin və onun əsas tərkib hissəsi olan dövlət büdcəsinin icrasına nəzarət, dövlətin tək cə mərkəzləşdirilmiş pul gəlirləri və xərclərinin uçotu, hesabatı deyil, dövlətin iqtisadi siyasətini reallaşdırmaq vasitələrindən biridir. Ölkədə aparılan iqtisadi islahatların strateji əsası büdcə gəlirləri və xərclərinin daha səmərəli idarə olunmasını mümkün edən dövlət maliyyə

nəzarət sisteminin yaradılmasından, dövlət xərclərinin mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq maliyyə nəzarəti vasitəsilə yoxlanılmasından, iqtisadiyyatın inkişafının mümkün yollarının araşdırılmasından və bu sahədə daim mütərəqqi təkliflərin hazırlanmasından ibarət olmalıdır.

Müasir şəraitdə dünya iqtisadiyyatı ildən-ilə öz fəaliyyətini yeniləşdirir və bütün bu inkişaf bazar münasibətlərinin mövcudluğu ilə şərtlənir. Ona görə də dünyanın qeyri-bazar inkişaf yolunu tutmuş ölkələri indi öz iqtisadi sistemlərini dəyişərək bazar iqtisadiyyatına keçirlər. Bazar iqtisadiyyatı sistemində isə maliyyə nəzarəti çox mühüm yer tutur. Dövlət maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi ilk növbədə bu nəzarətin ən müasir formasının təşkili və fəaliyyətinin təmin edilməsi, nəzarət sisteminin əlaqələndirilməsi, onun təsirinin və səmərəliliyinin artırılması nəzərdə tutulur.

Maliyyə nəzarətinin təşkilinin başlıca xüsusiyyəti onun idarəetmənin bütün elementləri ilə qarşılıqlı əlaqədə olmaqla idarəetmənin ümumi proseslərində mütəmadi iştirak etməsidir. Maliyyə nəzarəti özü özlüyündə dövlətin ayrı-ayrı sektorlar üzrə fəaliyyətini tam, ardıcıl, sənədlə və qarşılıqlı əlaqədə əks etdirməklə onun üzərində müntəzəm nəzarəti təşkil edir.

Maliyyə nəzarətinin inkişaf tarixinə nəzər saldıqda, onun dərin tarixi köklərə və böyük inkişaf yoluna malik olduğunu müşahidə etmək

olar. Qeyd etmək lazımdır ki, onun mövcudluğu hər şeydən əvvəl mülkiyyət münasibətləri ilə bağlıdır.

Maliyyə nəzarəti qədim tarixə sahibliyinə dair qeyd etmək istərdim ki, qədim dövrlərdə misirlilərin, romalıların, yunanların sahib olduğu maliyyə sistemində vergitutma əhəmiyyətli gəlir mənbəyi olmuşdur. Bu səbəbdən vergi toplayanların işini nəzarətdə saxlamaq və yoxlamaq üçün xüsusi vəzifələrin olduğu bilinir. Maliyyə nəzarətinin tam yaranma tarixini dəqiq qeyd etmək çətindir. Belə ki, bu sahədə tədqiqat aparan alimlər ortaq bir fikrə gəlməmişlər. [1,s.201]

İnkişaf etməkdə olan respublikamız dünya təsərrüfatında iqtisadi əlaqələrin dərinləşdirilməsi, beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın sürətləndirilməsi və genişləndirilməsi, ölkədə sahibkarlığın inkişafı məqsədilə beynəlxalq hesablaşma formalarını, eləcə də maliyyə-kredit münasibətlərini daha da təkmilləşdirir və inkişaf etdirir. İqtisadiyyatın bütün sahələrində olduğu kimi dövlət maliyyəsi sferasında da iri miqyaslı islahatlar öz müsbət nəticələrini verməkdədir.

- Maliyyə nəzarətinin predmeti sözün geniş mənasında, həm təkrar istehsalın bütün mərhələlərini və idarəetmənin səviyyələrini və həm də sözün qısa mənasında, yəni dövlət büdcəsini əks etdirir. [3,s.81]

- Birinci halda maliyyə nəzarətinin predmeti cəmiyyətdə istehsal münasibətlərini əks etdirən iqtisadi subyektlərin istehsal, bölgü və məhsul mübadiləsi prosesində əmələ gələn maliyyəsidir.

- İkinci halda maliyyə nəzarətinin predmeti dövlət büdcəsinin həm onun formalaşması mərhələsində, həm də onun bölüşdürülməsi və istifadəsi mərhələlərində konsolidasiya olunmuş vəsaitləridir.

Maliyyə nəzarəti obyektinin müəyyən edilməsi mübahisəli məsələlərdən biridir.

S.P.Opyonişev və V.A.Jukov qeyd edirlər ki, dövlət maliyyə nəzarətinin mahiyyəti və yeri haqqında danışarkən onun həyata keçirilməsində müəssisə, təşkilat, bank, səhmdar cəmiyyətləri və s. yəni sahibkarlıq edən subyektlərin rolunun araşdırılmasına ehtiyac duyulur. [2]

Və bu səviyyədə dövlət maliyyə nəzarəti maliyyə-təsərrüfat nəzarəti əlamətləri əks etdirir, yəni o, təkcə sırf maliyyə deyil, hətta bəzi

hallarda vergi hesablanması düzgünlüyünü, istehsalatın səmərəliliyini və büdcə vəsaitlərinin istifadə səmərəliliyini müəyyən etmək üçün təsərrüfat fəaliyyətini də əhatə edir

Tədqiqatın müzakirəsi. Bununla bağlı *maliyyə nəzarətinin obyekti -təsərrüfat prosesləri kompleksi, maddi istehsal və qeyri istehsal sahələrinin pul münasibətləri* olur. Maliyyə nəzarətində, onun belə anlamında həyata keçirilməsinin iki aspekti ön plana çəkilir:

- **birincisi,** pul vəsaitlərinin və maddi dəyərlərin qorunmasının, qeydiyyat və hesabat məlumatlarının etibarlılığının təmin olunması, dövlət maliyyə intizamına riayət edilməsi

- **ikincisi,** müəssisələrin fəaliyyətinin düzgün qiymətləndirilməsi, istehsalatın intensivləşmə və təsərrüfatçılığın effektivliyinin yüksəldilməsi ehtiyatlarının aşkar edilməsi

Maliyyə nəzarətinin predmeti sözün geniş mənasında, həmtəkrar istehsalın bütün mərhələlərini və idarəetmənin səviyyələrini və həm də sözün qısa mənasında, yəni dövlət büdcəsini əks etdirir.

Maliyyə nəzarətinin obyekti təsərrüfat subyektlərinin maliyyə resurslarının yaradılması və istifadəsi zamanı yaranan pul münasibətləri və yenidən bölgü prosesidir. Maliyyə yoxlamasında dəyər göstəriciləri yoxlanılır. Maliyyə nəzarətinin obyektinin müəyyən edilməsi mübahisəli məsələlərdən biridir. S.P.Opyonişev və V.A.Jukov qeyd edirlər ki, dövlət maliyyə nəzarətinin mahiyyəti və yeri haqqında danışarkən onun həyata keçirilməsində müəssisə, təşkilat, bank, səhmdar cəmiyyətləri və s. yəni sahibkarlıq edən subyektlərin rolunun araşdırılmasına ehtiyac duyulur. Və bu səviyyədə dövlət maliyyə nəzarəti maliyyə-təsərrüfat nəzarətini də həyata keçirir, yəni o, təkcə sırf maliyyə deyil, hətta bəzi hallarda vergi hesablanması düzgünlüyünü, istehsalatın səmərəliliyini və büdcə vəsaitlərinin istifadə səmərəliliyini müəyyən etmək üçün təsərrüfat fəaliyyətini də əhatə edir Bununla bağlı maliyyə nəzarətinin obyekti təsərrüfat prosesləri kompleksi, maddi istehsal və qeyri istehsal sahələrinin pul münasibətləri olur.

Maliyyə nəzarətinin, qeyd olunan anlamda həyata keçirilməsinin iki aspekti ön plana çəkilir

— birincisi, pul vəsaitlərinin və maddi dəyərlərin qorunmasının, qeydiyyat və hesabat

məlumatlarının etibarlılığının təmin olunması, dövlət maliyyə qanunvericiliyinə riayət edilməsi

→ ikincisi, müəssisələrin fəaliyyətinin düzgün qiymətləndirilməsi, istehsalın fasiləsizliyinin və təsərrüfatçılığın səmərəliliyinin yüksəldilməsi imkanlarının aşkar edilməsi.

Başqa sözlə desək, maliyyə nəzarətinin obyekti büdcə vəsaitlərinin tam səfərbər edilməsi ilə əlaqədar ərazi, sosial və sahə baxımından, milli gəlirin bir hissəsinin yenidən bölüşdürülməsi və dövlətin öz funksiyasını yerinə yetirməsi məqsədi ilə onun səmərəli istifadə olunması üçün, hüquqi və fiziki şəxslər arasında yaranan pul münasibətləridir S.V.Stepaşin "Dövlət maliyyə nəzarəti" əsərində maliyyə nəzarətinin obyekti kimi milli gəlirin istehsalı, bölüşdürülməsi və onun səmərəli istifadəsinə dair, bir tərəfdən dövlət, digər tərəfdən hüquqi və fiziki şəxslər arasında yaranan münasibətlər kimi müəyyən edir. Deməli, maliyyə nəzarətinin obyekti həyata keçirilməsi pulla qiymətləndirilən nəzarət altında olan subyektiv fəaliyyətdir. Nəticə etibarilə pulla dəyərləndirilməsi mümkün olmayan fəaliyyət maliyyə nəzarəti obyekti ola bilməz.

Nəticədə qeyd etmək olar ki, maliyyə nəzarətinin obyekti maliyyə ehtiyatları formalaşarkən və onlardan istifadə edilərkən meydana gələn pul-bölgü prosesləridir. Onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

→ İstehsal biznesi və xidmət sahəsindəki maliyyə münasibətləri

→ Qeyri-maddi istehsal sahəsindəki maliyyə münasibətləri

→ Hökumətin mərkəzləşdirilmiş pul fondlarının yaradılması və onlardan istifadə ilə bağlı olan maliyyə prosesləri

S.P.Openişev və V.A.Jukov ümumdövlət maliyyə nəzarətinin aşağıdakı elementlərini təklif edir:

- 1) nəzarət subyekti (kim nəzarət edir)
- 2) nəzarət obyekti (kimi yoxlayırlar)
- 3) nəzarət predmeti (nə yoxlayırlar)
- 4) nəzarət prinsipi
- 5) nəzarət metodu (metodikası)
- 6) nəzarət texnikası və texnologiyası
- 7) nəzarət nəticəsində qəbul edilmiş qərar
- 8) nəzarətin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi

Ümumilikdə, maliyyə nəzarət sisteminin elementləri aşağıdakılardır

- idarəedici subyektlər
- nəzarətedici subyektlər • nəzarət olunan subyektlər
- nəzarət obyekti
- nəzarət mexanizmi

Bu sistemdə daha mürəkkəb element nəzarət mexanizmidir. Nəzarət mexanizmi nəzarət funksiyasını yerinə yetirməyə imkan verən fəaliyyətdən ibarətdir. Buraya :

- Nəzarətin predmetinin müəyyənəndirilməsi
- Nəzarət metodu və vasitəsinin müəyyən edilməsi

• Nəzarət subyektinin səlahiyyətinin müəyyən edilməsi

- Nəzarət prosesinin həyata keçirilməsi
- Nəzarətin nəticələrinin qiymətləndirilməsi

daxildir. Nəzarət mexanizminin elementlərinin çoxu (nəzarət prosesinin həyata keçirilməsindən başqa) idarəedən subyektin səlahiyyətinə daxildir. Deməli, maliyyə nəzarətinin əsas elementləri dedikdə planlaşdırma və proqnozlaşdırma və nəzarətin özü də başa düşülür. Bu elementlər idarəetmənin əsas funksiyasıdır. Onların köməkliyi ilə xüsusi mülkiyyətin formalaşmasında və milli iqtisadiyyatın inkişafında proporsiyaları müəyyənəndirir, iqtisadi inkişafın istiqamətlərini proqnozlaşdırır və onların səmərəliliyini artırır. Planlaşdırmanı, ilkin planlaşdırmaya, yoxlama aparılacaq təsərrüfat subyekti haqqında məlumatların toplanmasına, biznes və təsərrüfat daxili riskə qiymət verməklə hüquqi öhdəlikləri müəyyən etmək, ümumi nəzarət planının və nəzarət proqramının hazırlanması və s.

Nəticə

Başqa sözlə desək, maliyyə nəzarətinin obyekti büdcə vəsaitlərinin tam səfərbər edilməsi ilə əlaqədar ərazi, sosial və sahə baxımından, milli gəlirin bir hissəsinin yenidən paylaşdırılması və dövlətin öz funksiyasını yerinə yetirməsi məqsədi ilə onun səmərəli istifadə olunması üçün, bir tərəfdən hüquqi və fiziki şəxslər arasında yaranan pul münasibətləridir.

S.V.Stepaşin "Dövlət maliyyə nəzarəti" əsərində maliyyə nəzarətinin obyekti kimi milli gəlirin istehsalı, bölüşdürülməsi və onun səmərəli istifadəsinə dair, bir tərəfdən dövlət,

digər tərəfdən hüquqi və fiziki şəxslər arasında yaranan münasibətlər kimi müəyyən edir.

A.V.Nesterovun fikrincə yoxlama obyektinə aşağıdakılar aid ola bilər:

- əraziyə və otaqlara baxış keçirilməsi məhsulun qeydiyyatına alınması, qeydiyyatı alma və hesabat sisteminin yoxlanılması, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin təftiş olunmasının müəyyən edilməsi və ya keçirilməsi yolu ilə öyrənilə bilən hüquqi şəxslərin və ya fərdi sahibkarların təsərrüfat və ya digər fəaliyyəti;
- istehsal, istismar, saxlanma, daşınma, realizə edilmə və köhnəlmə prosesləri;
- yoxlanılmasına və tədqiqinə məruz qala bilən əşyalar, məsələn, məhsul, tullantılar, ətraf mühitin təbii nümunələri;
- şəxsi yoxlamaya və yaxud fərdi yoxlamaya məruz qala bilən subyektlər, məsələn, fiziki və yaxud vəzifəli şəxs;
- qanunla nəzərdə tutulan digər obyektlər

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Синева Е.Н. Законодательное обеспечение деятельности органов внешнего государственного и муниципального финансового контроля // Государство и право. 2016. № 3.
2. Соменков А.Д. Парламентский контроль за исполнением Государственного бюджета: Монаграфия. Элиста: АПП «Джангр», 2013
3. Шагиева Р.В. Финансово-контрольная деятельность: теоретико-правовая характеристика // Вестник МГУ. Государственный аудит. 2019. № 1.
4. Шохин С. О. Проблемы и перспективы развития финансового контроля в Российской Федерации. М., 2019.

Gadir Akif HAJIYEV

Azerbaijan Academy of Labor and Social Relations - AESMA, master

SUBJECT AND OBJECT OF FINANCIAL CONTROL

Summary

Effective spending of state funds according to their destination, determination of reserves in the formation and spending of state funds, timely and full payment of debts accrued to the state budget, extra-budgetary state funds, as well as detection of reserves for increasing the revenues of the state budget and implementation of these works by special state bodies. provides through.

Key words: finance, control, state, law, reform

Гадир Акиф ГАДЖИЕВ

Азербайджанская Академия Труда и Социальных Отношений - АЭСМА, магистр

СУБЪЕКТ И ОБЪЕКТ ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ

Резюме

Эффективное расходование государственных средств по их назначению, определение резервов при формировании и расходовании государственных фондов, своевременное и полное погашение задолженности, накопленной перед государственным бюджетом, внебюджетными государственными фондами, а также выявление резервов увеличения доходов. государственного бюджета и выполнение этих работ специальными государственными органами.

Ключевые слова: финансы, контроль, государство, право, реформа.